

מבנה לוגי ואינטנציונליות

פרגה וראסל על תיאורים מיידעים

כיצד אנו מצליחים לחשוב ולדבר על אודות דברים (אובייקטים) בעולם? שאלה זו ניצבת במרכז ההגות הפילוסופית מראשיתה. היא כרוכה בבעיה "קודמת": מה פירוש לחשוב (או לדבר) על אודות דברים בעולם? - אך בדברים שלהלן נתעלם מבעיה זו. בהכללה גסה נחלקות העמדות הפילוסופיות לגבי שאלתנו לשלוש: לפי האחת, מחשבה היא על אודות דבר-מה בכך שהיא כוללת אותו כמרכיב שלה. אנו מצליחים לדבר על אודות הדבר הזה בכך שאנו מביעים (ותופסים) מחשבה הנסובה על אודותיו. לעמדה זו גירסות ריאליסטיות ואידיאליסטיות וגירסות ביניים שונות (ולעתים משונות) ולא נפרטן. לפי עמדה אחרת מחשבה היא על אודות דבר מה מכוח זה שהיא כוללת מרכיב ש"מייצג" את הדבר הזה. הגירסות לגבי טיב הייצוג הזה רבות, כמובן, כמעט כרוב המחזיקים בה ולא נפרטן. העמדה השלישית גורסת שהשאלה עצמה אינה שאלה טובה והיא מיוסדת על תפיסה מוטעית של מחשבה ודיבור והיחס בינם לבין ה"עולם". גם לעמדה זו גירסות רבות ולא נפרטן.

במאמרו הקלאסי "על הציון" מ-1905 (ראה ביבליוגרפיה) הציע ראסל תורה לוגית, שאמורה היתה לבאר את האופן בו אנו מצליחים, באמצעות מושגים כלליים (כמו מלך, מסה, מרכז) ותיאורים המנוסחים עם שמות כלליים, לחשוב ולדבר על אודות אובייקטים ולהגיע במחשבתנו עד כדי הדברים שעל אודותם הפסוקים נסובים. כך יכולים אנו לחשוב על אודות חוסין באמצעות התיאור "המלך הנוכחי של ירדן", ועל אודות נקודה מסוימת במרחב, באמצעות תיאור כמו "מרכז המסה של מערכת השמש". תורתו של ראסל היא גרסה חשובה של העמדה הראשונה. ההנחה של ראסל (ושל רבים) היתה שקל יחסית להבין את האפשרות לחשוב ולדבר על אודות אובייקט, כשהאובייקט עצמו הוא מרכיב של הפרופוזיציה שאנו תופסים וחושבים, או, כשהפסוק שבאמצעותו אנו מדברים על אודות האובייקט כולל שם המצביע או המורה על האובייקט ישירות. אולם חלקם הגדול של מחשבותינו ושל הפסוקים בהם אנו דוברים אינם כאלה: המחשבות (או הפרופוזיציות) אינן כוללות את האובייקט כמרכיב ישיר והפסוקים אינם כוללים שמות או ציונים המורים עליו ישירות. לטענתו של ראסל, התורה שהציע מבארת את האפשרות הנדונה גם במקרים אלה, ופותרת בעיות רבות בלי להסתבך בקשיים שבהם מסתבכות, לדעתו, כל האלטרנטיבות. אני מניח כאן שתורה זו ("תורת התיאורים המיידעים") ידועה בקווייה הכלליים לקורא ולא אפרטה כאן¹. בעיקרה היא מנתחת פסוקים מן הטיפוס "ה-F הוא G" כפסוקים מן הטיפוס "ישנו F כך שאין שום F אחר וכל F הוא G". אחת האלטרנטיבות שראסל תוקף במאמרו היא זו שהוא מייחס לפרגה. ברם, פרגה, כפי שעולה ממכתביו ומכתבי העיזבון שלו, לא קיבל (ואף לא העריך במיוחד) את הביקורת; הוא המשיך להחזיק בתורתו הקודמת ונמנע מלאמץ את תורת ראסל, כך שברור שלמעשה דחה אותה (למרות שלא כתב זאת במפורש).

מדוע? מדוע דחה פרגה את תורת התיאורים המיידעים של ראסל? את התשובה איננו יודעים בוודאות, משום שהוא לא כתב על כך במפורש (לפחות לא במה שהגיע לידינו). ובכל זאת, אציע במאמר זה תשובה בשמו. התשובה נוגעת, כפי שנראה, בעניינים

יסודיים של הפילוסופיה של הלוגיקה ושל הלשון, ובמיוחד בשאלת המבנה הלוגי של פסוק והקשר בינו לבין מה שניתן לכנות "המבנה האינטנציונלי" שלו (אל מה הוא מכוון ועל אודות מה הוא נסוב). ביסודה עומדת התשובה שאציע על כך שתורת ראסל, כפי שהיא נתפסת בדרך כלל, וכפי שאולי גם פרגה הבינה, אינה מבארת את האופן שבו תיאורים מיידעים נתפסים כמונחים פרטיים הנוצרים על יסוד שמות כלליים, וכן, שאין היא נותנת באור קוהרנטי לכך שפסוקים תיאוריים (פסוקים הכוללים תיאורים מיידעים) הם, בדרך כלל, פסוקים "מכווני-אובייקט" הנתפסים כנסובים על אודות אובייקטים. בשוליה נוגעת התשובה שאציע בבירור עצם מושג המשמעות והתפיסות השונות שתפסו אותו פרגה וראסל.

עם זאת, כפי שאטען בחלקו האחרון של המאמר, יש להבין את תורת ראסל באופן שונה, שבו מוקדה עוקצה של הביקורת הפרגיינית ושבנוקרא תגר על כמה מעקרונות היסוד של פרגה בדבר טיב הקשר שבין קביעת ההוראה של ביטוי (שם, תיאור) לבין המבנה האינטנציונלי של פסוק (על אודות מה הוא נסוב), ובין שניהם לבין מבנהו הלוגי של הפסוק. ענייני במאמר זה לא יהא בנסיון להכרעה איזו משתי התורות עדיפה, אלא בנסיון לבאר את המשמעויות הפילוסופיות העמוקות של המחלוקת ביניהם בעניין התיאורים המיידעים.

תיאורים ושמות חסרי הוראה

תיאורים מיידעים, כמו "המלך הנוכחי של ירדן", או "אלוף הכיתה בשח", הם, במשנתו של פרגה, בחזקת שמות פרטיים (Eigennamen); ככאלה, על פי עמדתו ה"רשמית" לכאורה, אפשר שהם יהיו בעלי מובן וחסרי הוראה (ראה פרגה: "על מובן והוראה", 367/28).

היבט זה בתורתו של פרגה היה, כפי שהוא עצמו חשב, בעייתי ביותר, שהרי המובן של ביטוי אינו אלא אופן ההינתנות של ההוראתו, וקשה להבין מהו אופן הינתנות זה בהעדר הוראה. אך עמדה כזו, הוא חשב, היא הקירוב הטוב ביותר שאפשר לתת למשמעות של שמות בשפה טבעית, שרבים מהם, כך נראה, חסרי הוראה. ברם, העובדה שבשפה ישנם ביטויים שהם בעלי מובן וחסרי הוראה, משקפת, על פי פרגה, פגם מהותי בשפה הטבעית (שם, 374\40-41). בשפה לוגית ראויה מובטחת הוראה לכל ביטוי בעל מובן (שם, וכן 'כתבים' עמ' 104 ובמקומות רבים אחרים). כך אכן בנה פרגה את השפה הלוגית שלו ב'חוקי יסוד' (והשוה דאמט 1972 עמ' 166-167).

על עמדתו החמורה של פרגה, המבטיחה הוראה לכל ביטוי משמעי, אפשר אולי להגן ביחס לשמות פרטיים (במובן הרגיל של ביטוי זה) כמו "חוסין" או "יוסי". שכן, כאן אפשר לתמוה מה יכול להיות מובנם אם הם חסרי הוראה ואינם מציינים מאומה. אך אפילו מי שיקבל זאת כאן (ומעטים מקבלים זאת) יתקשה מאוד להגן על עמדה דומה לגבי תיאורים מיידעים כמו "המלך הנוכחי של ירדן" או "אלוף הכיתה בשח". את אלה אנו מבינים גם אם הם חסרי הוראה - אם אין מלך כעת בירדן, או אם לא התקיימה אליפות שח בכיתה, או אם התקיימה ושלושה הגיעו לסיום בתוצאת תיקו וכיו"ב. תיאורים מיידעים, בל נשכח, הם חלק מובנה של היכולת הלשונית שלנו - כל דובר שפה יכול ליצור ולהבין אינספור תיאורים כאלה, בלי קשר, כך דומה, לידעתו את הוראתם.

נראה איפוא שפרגה צריך היה למצוא קושי רב בעמדתו שתיאורים מיידעים הם שמות פרטיים, שלאמיתו של דבר, בשפה לוגית מתוקנת, הוראתם מובטחת. ולאור קושי זה רק טבעי היה שיאמץ את תורת התיאורים של ראסל, שבה בעיה זו אינה עולה כלל, וישמח עליה כמוצא שלל רב. אך, כאמור, הוא לא אימץ אותה ולמרות שלא כתב זאת במפורש, קרוב לוודאי שדחה אותה. שאלתנו, מדוע, עומדת לפיכך במלוא חריפותה.

אך אולי פרגה לא הכיר כלל את תורת ראסל ב'על הציון'? למרות שאפשרות תיאורטית כזו קיימת, היא נראית מאוד לא סבירה. ראסל היה הפילוסוף הראשון (לפחות מחוץ לגרמניה) שהכיר בגדולתו של פרגה ולמד את כתביו. הוא אף הקדיש לו נספח גדול ומפורט בספרו העיקרי 'עקרונות המתמטיקה' מ-1903. בשנים הראשונות של המאה פרגה וראסל התכתבו באופן אינטנסיבי והחליפו ביניהם מאמרים (אמנם תמיד בגרמנית), בין היתר על הסוגיות הקשורות במשמעות של שמות פרטיים. קשה לפיכך להאמין שפרגה לא קרא את מאמרו של ראסל "על הציון" שפורסם ב-Mind ב-1905, מאמר שראסל ראה בו חשיבות מהפכנית, מה גם שעמדתו של פרגה נדונה ומבוקרת במפורש ובאריכות במאמר זה, שהוא המאמר הפילוסופי היחיד באותה תקופה שיכול לזקוף זכות זו לעצמו.

אך אף אם בהיכרותו של פרגה עם תורת התיאורים של ראסל בתקופה זו אפשר אולי להטיל ספק (ולו קל שבקלים), הרי שהיא נראית וודאית בתקופה מאוחרת יותר, כפי שעולה מתשובתו למכתב ששיגר אליו המתמטיקאי וההיסטוריון הבריטי ג'ורדין בינואר 1914. במכתב שאל ג'ורדין במפורש אם יש להמשיך להחזיק בהבחנה שבין מובן להוראה לאור תורתו החדשה של ראסל (ראה 'התכתבות' VIII\11 עמ' 77-78). פרגה אינו מתייחס בתשובתו במפורש ל"על הציון" ולתורת התיאורים, אך נראה בבירור שלכך מתייחסת שאלתו של ג'ורדין. פרגה כן מתייחס במפורש ל'פרינקיפיה מתמטיקה' של ראסל וויטהד, שתורת התיאורים מוצגת בו, בגירסה משופרת (ראה מכתב VIII\12-13 ב- 'התכתבות' עמ' 78-84). בתשובתו לג'ורדין פרגה כותב שהאנגלית שלו אינה טובה דיה כדי לעמוד על דקויות כמו ההקבלה שבין תורת הטיפוסים של ראסל לבין תורת הסדרים שלו עצמו. אך ברור מדבריו שקרא את ה'פרינקיפיה' באנגלית, ומקריאת המכתב בשלמותו (בשתי גרסותיו) עולה החשד שבהודאתו במיגבלותיו באנגלית היתה גם נימה צינית, ושלאמיתו של דבר חשב שעמדת ראסל אינה ברורה או אף מבולבלת. מכל מקום, מה שחשוב לענייננו הוא שברור שפרגה קרא אנגלית ברמה שבה יכול היה בקלות להבין את עיקרי התורה של "על הציון" וקשה להניח שלא הכיר אותה. אך, כאמור, גם אז וגם לאחר מכן לא שינה פרגה את דעתו בעניין התיאורים ודחה למעשה את תורת ראסל. שאלתנו נשארת בעינה - מדוע?

כדי לחדד את השאלה ולראות מה בדיוק בתורתו של ראסל נראה לפרגה לקוי, כדאי לראות עד כמה היו השניים קרובים בכמה מן התובנות ששימשו את ראסל בתורתו. במאמר ביקורת על שיינפליס (נכתב כנראה ב-1906) פרגה כותב:

בעזרת תווית היידוע [בד"כ - הא היידוע, ג.ב.] או הכינוי הרומז [demonstrative] השפה יוצרת שמות פרטיים ממילות-מושגים... על מנת שיצירת שם פרטי בדרך זו תהא לגיטימית, המושג שהביטוי המציין אותו משמש ביצירת השם חייב למלא שני תנאים: (1) אסור שיהיה ריק. (2) אסור שיחול על יותר מאובייקט אחד. ('עיצובן' עמ' 178, וראה ניתוח דומה ב"מבוא ללוגיקה", שם 192).

אנו רואים שלמרות שפרגה ראה בבירור את תנאי היחידות והקיום הכרוכים בטענה תיאורית - תנאים שהם בלבה של תורת התיאורים של ראסל - הוא נשאר נאמן לתפיסתו משנות התשעים ("על מובן והוראה" ו'חוקי יסוד') ונמנע מלאמץ את תורת ראסל. כמו כן יש

לשים לב שפרגה חשב שכשמתמלאים תנאים מסוימים הרי שיצירת תיאור מיידע כשם פרטי היא "לגיטימית", מה שאומר, בפירוש סביר למדי, שהיא משקפת את המבנה הלוגי ה"אמיתי" של המחשבה, דהיינו, שמחשבה כזו היא מחשבה יחידנית (singular), הנסובה על אודות אובייקט. כפי שנראה בהמשך, זהו עניין מרכזי להבנת עמדתו כנגד תורת התיאורים של ראסל.

עם זאת יש לשאול מה פירוש הדרישה שתנאים אלה חייבים להתמלא כדי שיצירת השם תהא "לגיטימית": מה קורה כשתנאים אלה אינם מתמלאים? מן הסתם, יצירת השם או אינה לגיטימית, אך מה פירוש הדבר ובמה הוא מתבטא? על פי הפירוש הרווח למשנת פרגה, פירוש הדבר הוא שהשם במקרה זה אינו מציין כלום - הוא חסר הוראה; פסוק הכולל אותו יהא גם הוא במקרה זה חסר הוראה (שכן הוראת פסוק היא פונקציה של הוראת מרכיביו) - דהיינו חסר ערך אמת (ערכי אמת הם הוראות פסוקים). זה כשלעצמו מהווה מבחינה לוגית בעיה לתפיסה כמו זו של פרגה הבנויה על קבלת חוק השלישי הנמנע ועיקרון הדו-ערכיות, וזהו היבט נוסף של העובדה שפרגה ראה בכך "פגם" של שפה טבעית, לפחות ככל שהיא משמשת לצרכים מדעיים. אני סבור שבסופו של דבר פרגה חשב שפסוקים אלה (הכוללים ביטויים חסרי הוראה) אינם פסוקים של ממש ואינם מבטאים מחשבות של ממש, אלא הם "מעין" פסוקים ומבטאים "מעין" מחשבות, אך לא אוכל להיכנס לפרשה זו כאן.² אעיר עם זאת שעמדה זו מקבלת חיזוק בקטע המצוטט לעיל, שכן הפירוש הנדון נראה פירוש קצת חלש לביטוי "לגיטימי" בהקשר זה ונראה שכוונתו של פרגה (שהיה קפדן גדול בניסוחיו) היא שזהו הליך לא תקין שאינו יוצר שם תקין בשפה. אנו רואים שוב, שלא רק שבשפה לוגית "אידיאלית" אין שמות בעלי מובן וחסרי הוראה, אלא שלאמיתו של דבר פרגה חשב זאת גם על שמות בשפה טבעית, ואף על תיאורים מיידעים בשפה טבעית.³ כל זה רק מעצים את הקושי שבפניו פרגה ניצב לנוכח עמדתו שתיאורים מיידעים הם שמות פרטיים. בתורתו של ראסל, נעיר כאן, אין דרישה כזו ל"לגיטימיות" של יצירת השם הנדון; שני התנאים הנדרשים על ידי פרגה חייבים אמנם להתמלא כדי שפסוק (חיובי) הכולל את התיאור המיידע יהא אמיתי, אך אם הם (או אחד מהם) אינם מתמלאים הפסוק פשוט יהא שקרי (ולא חסר ערך אמת). תורת ראסל יכולה לפיכך לשמש לפרגה דרך מילוט טבעית מהמבוך הנ"ל, וקושינו, מדוע דחה אותה, עומדת בעינה.

בספרו הגדול על פרגה, דאמט תולה את עיקר התשובה בקשר שבין תורת התיאורים של ראסל לבין עמדות אחרות שלו, שהן בלתי סבירות לעצמן, כמו תורת "השמות הלוגיים", שמה שהם מציינים קיים בהכרח, או העמדה הרואה בשמות פרטיים רגילים בשפה קיצור של תיאורים מיידעים (ראה דאמט 1972, עמ' 161-165).

מבלי להכנס כאן לניתוח מפורט של פרשות אלו נראה לי שזה הסבר קלוש וזאת משני טעמים: (א) הקשר בין תורת התיאורים של ראסל לבין העמדות האחרות שהוזיק בהן בנוגע לשמות הלוגיים ולשמות פרטיים בשפה טבעית אינו מתחייב, ופרגה יכול היה בקלות לאמץ את תורת התיאורים בלי להתחייב גם לעמדות האחרות. (ב) פרגה עצמו לא היה רחוק כל כך מעמדה דומה לזו של השמות הלוגיים של ראסל; למעשה, כפי שראינו, משהו דומה לזה היווה את עמדתו לגבי כל שם משמעי: הוא בהכרח בעל הוראה. לפיכך, קשה להניח שדווקא פן זה במשנתו של ראסל הוא שדחה את פרגה. למעשה, דאמט עצמו מודה שעמדת פרגה היתה כרוכה בקשיים חמורים כמעט כמו עמדתו של ראסל (שם, עמ' 166).

התשובה לשאלתנו כרוכה, כפי שאמרתי בתחילת דברי, בכמה עניינים יסודיים בפילוסופיה של הלוגיקה ושל הלשון, ובראשם עצם תפיסת מושג המשמעות מכאן, ותפיסת המבנה הלוגי של פסוק וקשרו למבנה האינטנציונלי מכאן. אפנה כעת להסבר דברים אלה. על משמעות אומר כאן דברים קצרים ואתרכז בעניין המבנה הלוגי והאינטנציונלי.

משמעות

בעיני ראסל עצמו, המשמעות העיקרית של תורת התיאורים המיידעים שלו היתה שתיאורים מיידעים (כמו ביטויים מציינים - denoting phrases - אחרים) הם "סמלים לא שלמים" - דהיינו, הם ביטויים שאין להם כל משמעות בפני עצמם, אך הם תורמים באופן שיטתי למשמעות הפסוקים שהם מופיעים בהם. "המלך הנוכחי של ירדן קרח" הוא פסוק בעל משמעות והתיאור המיידע (הביטוי המציין), "המלך הנוכחי של ירדן", תורם תרומה שיטתית חשובה למשמעות זו, וזאת למרות שלתיאור זה עצמו אין כל משמעות (המילה שיטתית באה לציין כאן שהוא תורם אותה תרומה, או תרומה דומה בצורה הניתנת לביטוי מפורש, לכל פסוק בו הוא מתפקד). משמעותו של הפסוק, לפי זה, אינה בייחוס תכונה לאובייקט המצויין על ידי התיאור "המלך הנוכחי של ירדן"; אילו היה זה המצב הרי שלא יכלו היינו להסביר את משמעותו של הפסוק "המלך הנוכחי של ישראל קרח" (והיינו נקלעים גם לקשיים אחרים שלא נפרטם כאן). משמעות הפסוק, לפי ראסל, ניתנת על ידי משהו כמו: "יש לפחות דבר אחד כך שהוא מלך נוכחי בירדן ושאינו שום דבר אחר שהוא מלך נוכחי בירדן ושהוא קרח". בסיומול הלוגי הרגיל:

$$(Ex)(Mx \& (y)(My \rightarrow y=x) \& Bx)$$

תרגום, או ניתוח מעין זה ניתן להציע, מראה ראסל, לכל הקשר פסוקי שבו מופיע התיאור "המלך הנוכחי של ירדן". הניתוח מבטא למעשה את תרומתו השיטתית של הביטוי למשמעות הפסוקים הללו. עם זאת ראסל התעקש על כך שהביטוי עצמו הוא חסר משמעות מכל וכל (ואכן אם נתבונן היטב ב"תרגום", הלוגי של הפסוק ניווכח שאין בו שום מרכיב מקביל לתיאור הנידון - אין בו שום ביטוי שמציין את המלך חוסיין).

לא ניכנס כאן לבירור הטעמים שמביא ראסל לעמדה זו. נציין רק שהיא קשורה, כמובן, לעמדתו שהמשמעות של ביטוי היא דבר מה בעולם - אובייקט בדרך כלל - דבר שהביטוי מציין אותו והמהווה את משמעות הביטוי.

בעיני פרגה העמדה הזו היא מוטעית מראשיתה: משמעות של ביטוי לדידו, היא התרומה השיטתית שהוא תורם למשמעותם של פסוקים בהם הוא מופיע.⁴ לפיכך, לא ייתכן שלביטוי תהיה תרומה שיטתית שכזו, אך הוא יהיה חסר משמעות כשהוא לעצמו; התרומה היא משמעותו. העובדה שתרומה זו (המשמעות) מיוצגת על ידי אובייקטים או דברים בעולם שהביטוי מורה עליהם, או מציין אותם, היא עובדה חשובה והשתמעויותיה הפילוסופיות רבות ועמוקות. אך עובדה זו היא צעד נוסף בתורת המשמעות של פרגה - היא אינה עצם מושג המשמעות שלו.

רבים רואים בפרגה את אחד מאבות תורת ה"סמלים הלא שלמים" (בחזקת מעין הרחבה של תורת ה"סינקטגורמטיים" של חכמי ימה"ב). פרגה הוא זה שפיתח את תורת קשרי האמת ("ו" "לא" "או" "אם אז" וכו') כפונקציות אמת, ואת התורה המודרנית של

הכמתים ("כל", "יש"). כאן כמו כאן דומה שהראה שהביטויים הללו הם בחזקת "סמלים לא שלמים", שמשמעותם ניתנת על ידי קביעה (רקורסיבית) של תנאי האמת של הפסוקים בהם הם יכולים להופיע.⁵

אך, כאמור, זו היא טעות יסודית, שהרי עצם המושג של סמל לא שלם אינו מתיישב עם עיקרי תורת המשמעות של פרגה. כל אחד מהביטויים הללו נתפס על ידי פרגה כביטוי בעל משמעות עצמית ומשמעותו ניתנת בדיוק על ידי ציון תנאי האמת האמורים, שכן זהו ציון תרומתו השיטתית למשמעות הפסוקים שבהם הוא מופיע. וכמו כל ביטוי בעל משמעות הרי שביטויים אלה גם מציינים דברים בעולם (פונקציות מסדר ראשון במקרה של הקשרים, ופונקציות מסדרים גבוהים יותר במקרה של הכמתים), דברים שמייצגים את משמעותם - תרומתם השיטתית למשמעות הפסוקים.⁶

לסיכומה של נקודה זו, פרגה לא יכול היה לקבל את תורת התיאורים של ראסל כתורה של "סמלים לא שלמים" (כפי שראסל תפסה) משום שעצם המושג של "סמל לא שלם" הוא מושג מופרך ולא קוהרנטי לשיטתו.

לא רק מושג המשמעות שונה לחלוטין אצל פרגה ואצל ראסל; כל מערכת המושגים של תורת המשמעות שלהם שונה עד כדי כך שחלק ממונחי המפתח שהם משתמשים בהם אינם בני השוואה. מצד אחד אין לפרגה מונח מקביל ל"פרופוזיציה" של ראסל; מצד שני, המונח "פרופוזיציה" הוא רב משמעי אצל ראסל: לפעמים הוא מצייין יש לשוני - ואז המושג הפרגייני הקרוב אליו ביותר הוא פסוק (Satz) - אך בדרך כלל הוא מצייין עובדה או מצב עניינים בעל מעמד אונטולוגי לא לשוני, שאין לו מקבילה תואמת במשנת פרגה. כמו כן, למרות מה שראסל אומר, אין במשנתו תואם למושג ההוראה (Bedeutung) של פרגה (וכמובן לא למושג המובן של פרגה, שראסל התנגד לו בשיטתיות ובמפורש). ועוד, במשנתו של פרגה אין תואמים למושגי הדנטוציה והמרכיבים (constituents) של ראסל. מכאן ברור שלצורך דיון משווה ביניהם נאלץ לחטוא לא פעם בעניין זה ונשתמש במונחים הנדונים בצורה לא לגמרי מדויקת.

מבנה לוגי אצל פרגה

לשאלת המבנה הלוגי - מהו המבנה הלוגי של פסוק ומהי המשמעות של ייחוס מבנה לוגי מסוים לפסוק - פנים רבות. היא קשורה בראש ובראשונה בשאלת יחסי הנביעה בהם הפסוק הנדון נתון. על המבנה הלוגי של פסוק לשקף את ההיבטים הלוגיים-פורמליים שקובעים את יחסי הנביעה הללו. מבחינה זו המושגים והאופן שהמבנה הלוגי מוצג בו כפופים לתורה לוגית של יחסי נביעה, שעל פיה יחסי הנביעה בהם פסוק נתון נקבעים על ידי מבנהו - המבנה הלוגי שלו.

קשר זה בין המבנה הלוגי המיוחס לפסוק וקשרי הנביעה בהם הפסוק נתון עומד בבסיס הלוגיקה, אך הוא בא לידי תפיסה וביטוי מפורשים אצל פרגה ובעקבותיו אצל מרבית הלוגיקנים והפילוסופים של הלוגיקה המודרנית. הלוגיקה נתפסה תמיד כתורת נביעה בין פסוקים. גם ההכרה שלפסוקים מבנה פורמלי אינה חדשה ואינה המצאת פרגה. מה שהוא חידש בנקודה זו, זה את תפיסת הקשר האינהרנטי ביניהם, כך שתורת המבנה אינה עומדת עוד בנפרד מתורת קשרי נביעה: אלה שתי פנים של אותה תורה. (ביטוי סיסמאי להכרה זו ניתן בכותרת סיפרו המפורסם של קרנפ: 'התחביר הלוגי של השפה'. תחביר עוסק בשאלת המבנה של פסוקים; לוגיקה -

בשאלת קשרי הנביעה בין פסוקים. תחביר לוגי הוא המבנה, כשהוא נתפס ומאולץ על ידי תורה של קשרי הנביעה.)

אך שאלת המבנה הלוגי של פסוק (כפי שהקשר למבנה תחבירי בפסקה הקודמת בא לרמז) קשורה לא רק לקשרי הנביעה שבין הפסוק לפסוקים אחרים אלא גם לאופן ההבנה של הפסוק עצמו: המבנה הלוגי של הפסוק משקף, על פי זה, את האופן שבו אנו מבינים את הפסוק על יסוד ידיעת המשמעויות של מרכיביו.

יש כמובן זיקת גומלין חשובה בין היבט זה, הנוגע לאופן הבנת הפסוק ולעצם מובנו, לבין ההיבט הקודם הנוגע ליחסי הנביעה בהם הפסוק נתון. אך אם המילה "כמובן" מוצדקת כאן, הרי זה הודות לפרגה שהפך עניין זה לאחד מיסודות תפיסתו הלוגית הכללית. שכן, זיקה זו רחוקה מלהיות מובנת מאליה ורבות השיטות ורבים ה"תחשיבים" הלוגיים העוסקים, לכאורה, ביחסי נביעה בלי להתחייב שהמבנים שהם מטילים מבחינה זו על פסוקים הם אכן המבנים המשמשים בהבנת הפסוק על יסוד הבנת מרכיביו. למעשה טענה זו היתה אחת הטענות העיקריות של פרגה כנגד הלוגיקה הבוליאנית ששלטה בזמנו. היא גם שעמדה ביסוד הדגשתו העיקשת של פרגה ששיטתו הלוגית היא שפה מלאה, שניתן לבטא בה תכנים פסוקיים במילואם.⁷

אך מהו טיב הזיקה האמורה ועד כמה היא הדוקה? האם אפשר לייחס לפסוקים מבנים לוגיים שונים? והאם יש טעמים אובייקטיביים להעדפת כמה מהם על פני האחרים? מה הם השיקולים המדריכים כאן? פרגה הדגיש פעמים רבות שניתן לייחס לפסוקים ולתכנים שהם מבטאים מבנים לוגיים שונים ולעתים אף נוח במיוחד לעשות זאת. עם זאת הדגיש שלמחשבה יש מבנה מסוים שבו היא ממש בנויה ממרכיביה ושהפסוק המבטא אותה משקף זאת. לכאורה אלה הן קביעות סותרות, אך את עמדתו של פרגה נוח להבין כאן לאור ההבחנה שהציע דאמט בין פירוק (decomposition) וניתוח (analysis) ראה דאמט 1981 פרק 15 וההפניות שם). לצורכי היסק והוכחה לוגיים ניתן, ולעתים אף נוח, לפרק תוכן פסוקי נתון במסגרת מבנה לוגי מסויים (פירוק) שאינו משקף בהכרח את אופן הבנת הפסוק על יסוד מרכיביו (ניתוח). במינוח של דאמט, תוכן פסוקי ניתן לייצוג על ידי הרבה פירוקים, אך רק אחד מהם, בדרך כלל, יציג את "הניתוח הנכון" של הפסוק. לדוגמא, את הפסוק (1) "יוסי ראה נחש" ניתן להציג (לפרק) כפסוק נושא-נשוא בו מיוחסת התכונה - לראות נחש (Sx) - ליוסי (a). הפסוק המתקבל הוא Sa. לצרכים לוגיים מסוימים פירוק כזה אף ייראה הנוח והטבעי ביותר. אם למשל נרצה להסיק מהפסוק הזה יחד עם הפסוק (2) "כל מי שראה נחש פחד", את המסקנה (3) "יוסי פחד". ההיסק כולו ייראה כך:

Sa	(1) יוסי ראה נחש
(x)(Sx-->Fx)	(2) כל מי שראה נחש, פחד
Fa	(3) לכן: יוסי פחד

זהו כמובן היסק תקף, שנוח מאוד להוכיחו על בסיס המבנים הלוגיים הללו. מבחינה זו הוא מוצג כמקרה פרטי של אותו דגם לוגי מוכר שעל פיו בנויים הסקים כמו: יוסי הוא בן-אדם; כל בן-אדם הוא בן תמותה; לכן, יוסי הוא בן תמותה. אנו רואים שהמבנה הלוגי המיוחס לפסוקים כאן מהווה פירוק טבעי ונוח לצורכי ההיסק הנדון. עם זאת, כפי שלומדים בשיעור אלמנטרי בלוגיקה, פירוק זה אינו היחיד האפשרי ואף אינו הניתוח הנכון של הפסוק (1). איננו מבינים את הפסוק (1) על יסוד ידיעת המשמעות של "יוסי" ושל ה"תכונה" לראות נחש. שכן את הביטוי "ראה נחש" איננו מבינים כמציין תכונה פשוטה, כפי שאנו מבינים את הביטוי "הוא בן אדם" או "הוא נחש". הבנת הביטוי "ראה נחש" היא עניין מורכב שאנו משיגים על יסוד הבנת היחס הפשוט "...ראה את ---" והבנת השם

הכללי "נחש". התהליך כאן הוא תהליך מורכב למדי ולא ניכנס לפרטיו, שכן הרעיון הכללי, נדמה לי, ברור דיו. יוצא אם כן, שהמבנה הלוגי של "הניתוח הנכון" של הפסוק (1) צריך להנתן במונחי השם "יוסי", היחס "...ראה את--" (Rxy) והשם הכללי "נחש" (Nx). המבנה המתקבל הוא $(1') (Ex)(Nx \& Rax)$.⁸

תוצאה זו ($1'$) שונה באופן רדיקלי מהפירוק הקודם (1). את העובדה שהיא מבטאת את הניתוח הנכון של הפסוק (1) ניסינו להסביר קודם לכן באמצעות המושגים שבעזרתם אנו מבינים פסוק כזה על יסוד הבנת מרכיביו. מובן שזהו אילוץ גלובלי שנוגע לא רק לפסוק זה ולהיסק זה אלא לכלל הפסוקים שהביטויים הנדונים מופיעים בהם. כדי להבליט נקודה זו נציין שישנם כמובן הרבה היסקים ויחסי נביעה שהפסוק (1) נתון בהם, שדורשים פירוק מסוג ($1'$), בצורה שפירוק מסוג (1) ייראה בהם מוטעה בעליל. כך יהיה, למשל, אם נרצה לבטא את זה שראובן (b) ראה אותו נחש שיוסי ראה $(Ex)(Nx \& Rax \& Rbx)$, או שיוסי הרג את הנחש שראה $(Ex)(Nx \& Rax \& Kax)$, או שיוסי ראה שני נחשים $(Ex,y)(Nx \& Ny \& Rax \& Ray \& -x=y)$. בכל המקרים האלה, שנראים לנו קרובים באופן מהותי למשמעותו של הפסוק (1) נזדקק לניתוח מהסוג ($1'$) ולא לפירוק מהסוג (1).

שיקולים אלה מעלים את השאלה החשובה הבאה: האם יש במושג הניתוח (הנכון) יותר מאשר בפירוק ה"אידיאלי" - הפירוק שישמש אותנו בכל (או במירב) ההיסקים ובהצגת כל יחסי הנביעה הרלוונטיים? האם יש פירוק "אידיאלי" שכזה? האם הוא זהה ל"ניתוח הנכון" שמציג את מובנו של הפסוק על יסוד מובן מרכיביו? אולי אין לנו ברירה אלא להסתפק בהצגת מבנים לוגיים שונים לצרכים שונים - אין "אידיאלי" ואין "הנכון"? לא אוכל להידרש כאן לברור הסוגיות הקשות הכרוכות בשאלות אלה (חלקם עניינים לוגיים טכניים), אך אומר שלמיטב הבנתי פרגה סבר שהשיקולים הקובעים איזה פירוק לוגי אפשרי מהווה את "הניתוח הנכון" של פסוק אינם מתמצים במעין מקסימיזציה של ההיסקים בהם הפסוק מופיע, אלא נתונים על ידי שיקולים סמנטיים ואפיסטמיים שונים, הקשורים באופן הבנת הפסוק ולימודו ובאופני ההינתנות של מרכיביו.⁹

היבט חשוב של שיקולים אפיסטמיים וסמנטיים אלו קשור במושג ה"על אודות", דהיינו בהכרה של פרגה שכל פסוק משמעני נסוב על אודות דברים מסוימים ושיחס זה בין הפסוק (או המחשבה שהוא מבטא) לבין הדברים (אובייקטים, פונקציות) שעל אודותיהם הוא נסוב הוא יחס המכונן את מובנו של הפסוק והאופן בו הוא נתון לנו. אני מדגיש עניין זה כי, כפי שנראה בהמשך, הוא חשוב להבנת התנגדותו של פרגה לתורת התיאורים של ראסל. הרעיון היסודי של פרגה בהקשר זה מורכב משני עקרונות משלימים: האחד הוא שפסוק נסוב על אודות מה שמצויין בו במפורש - כלומר, על אודות ההוראות של השמות המופיעים בו (זוהי הרחבה פרגיינית אופיינית של התפיסה המסורתית שעל פיה פסוק נסוב על אודות הנושא שלו). השני הוא שמה שפסוק נסוב על אודותיו ממלא תפקיד חיוני בהבנת הפסוק ובאופן קביעת אמיתותו או שקרותו.¹⁰

פסוק (1) למשל, נסוב על אודות יוסי, על אודות המושג נחש ועל אודות היחס "...ראה את--". הפסוק אינו נסוב על אודות שום נחש מסוים, שכן שום נחש מסוים אינו מצויין בו (אין בו שם של נחש מסוים). אך הפסוק כן נסוב על אודות המושג נחש: הוא אומר, בין היתר, שהמושג הזה אינו ריק, שישנו דבר-מה שהוא נחש; הוא אף אומר יותר מזה - שהמושג "נחש שיוסי ראה אותו" אינו ריק, ולמעשה זהו המושג שעל אודותיו הפסוק נסוב בראש ובראשונה: הכמת הישי מהווה בשיטתו של פרגה פרדיקט (מסדר שני) המצייין

תכונה (מסדר שני) של מושגים (מסדר ראשון).¹¹ כך, כשאנו אומרים "יש תפוח על השולחן" אנו טוענים טענה על אודות המושג "תפוח על השולחן" ואנו אומרים על אודותיו שישנו דבר-מה שהוא חל עליו (ניסוחים אלה אינם לגמרי מדויקים אך הם יספיקו לצרכינו).

תפיסה זו של מושג העל-אודות היא בעלת חשיבות רבה להבנת היבטים מרכזיים במשנתו של פרגה ולא כאן המקום להדרש לפרטים. אך אציין נקודה אחת שתהא מרכזית להמשך דברינו. בתפיסה זו, ובעיקר בעיקרון הראשון שלה, באה לידי ביטוי עמדה "לוקאלית-לקסיקאלית" של מושג העל אודות: מה שפסוק נסוב על אודותיו נקבע על ידי היבטים של מרכיבי הפסוק עצמם, וקביעה זו נעשית באופן "לוקאלי", דהיינו באופן שאינו מתייחס להיבטים (גלובליים) הנוגעים לפסוק כולו. כל שם וכל ביטוי בפסוק קובע, מכוח מובנו שלו, את הוראתו, והוראות אלו מהוות את מה שהפסוק נסוב על אודותיו. תכונות גלובליות של הפסוק, כמו מבנהו, אמיתותו, יחסיו עם פסוקים אחרים, כל אלה לא משחקים בקביעת יחס העל-אודות הזה כל תפקיד.

על רקע זה אפשר לנסח בקיצור את עיקר התנגדותו של פרגה לתורת התיאורים של ראסל בנקודה זו: תורת התיאורים של ראסל גורסת פסוק תיאורי (פסוק הכולל תיאור מיידע) כפסוק מכומת ישית, שהאובייקט המתואר בפסוק אינו מצויין בו משום בחינה. לאור זאת, מאבדת תורה זו את התובנה היסודית שהפסוק נסוב על אודות אובייקט, שכך אנו מבינים אותו, כך אנו מנסים לאמת או להפריך אותו וכיו"ב. מאחר שהאובייקט המתואר אינו מצויין בפסוק (בגירסת הניתוח של ראסל), הרי שלפי עקרונותיו של פרגה יוצא שהפסוק אינו נסוב על אודותיו, מה שנראה מנוגד לאינטואיציות ולאופן ההבנה של הפסוק כפי שהוא נתון לנו. במקום זה גורסת תורת ראסל את הפסוק כפסוק מכומת ישית, דהיינו (לפי עקרונות פרגה) כפסוק הנסוב על אודות מושג.

תיאורים מיידעים בלוגיקה של פרגה

ראינו לעיל כיצד פרגה התייחס לתיאורים מיידעים בשפה טבעית: הוא ראה אותם כשמות פרטיים. על פי גירסה מתונה של משנתו הם יכולים להיות חסרי הוראה (ואז הפסוקים הכוללים אותם חסרי ערך אמת), ועל פי גירסה חמורה יותר מושג זה של שם שהוא בעל מובן וחסר הוראה אינו קוהרנטי ונכונותו של פרגה להכיר בהם היא בחזקת "מחוות ויתור" שפרגה מוכן לעשות לשפה הטבעית, שהיא בעיניו כלי פגום מבחינה לוגית ממילא. לאמיתו של דבר, ביטוי חסר הוראה אינו יכול להיות שם או פסוק משמעי, אלא לכל היותר "מעין-שם" או "מעין-פסוק".

בלוגיקה כמו זו של פרגה, הבנויה על חלוקת הפונקציות לרמות שונות, ישנו, באופן עקרוני, שתי דרכים ליצור שם פרטי ("המלך

הנוכחי של ירדן") באופן פונקציונלי:

(א) כערך של פונקציה מסדר ראשון עבור אובייקט מסוים כארגומנט: $f(x)$

(ב) כערך של פונקציה מסדר שני עבור מושג מסדר ראשון: $f'(Gx)$.

פרגה הכיר בשתי הצורות, אולם בדרך כלל השתמש דווקא בראשונה. יש בכך נוחיות רבה בהנהגת הפונקציות האריתמטיות, למשל, שטבעי ונוח לראותן כפונקציות מסדר ראשון. גם את פונקטור התיאור, המונהג בשפה הלוגית של ספרו 'הגדול' חוקי יסוד של האריתמטיקה, פרגה מגדיר בדרך הראשונה כפונקציה מסדר ראשון על אובייקטים - טווחי הערכים של פרדיקטים מסדר ראשון

טווחי ערכים אלה הם, פחות או יותר, קבוצות האקסטנסיות של מושגים). ההגדרה היא זו (הקו הנטוי מסמן את פונקציית התיאור והביטוי $x^{\wedge}(Fx)$ מסמן את טווח הערכים של המושג F): $x^{\wedge}(Fx) = n$, כאשר n הוא האובייקט היחיד שהמושג F חל עליו (או כפי שפרגה מתבטא, שנופל תחת המושג F). במקרה זה נאמר גם שהביטוי שמשמאל לסימן השיוויון מציין את n . בכל מקרה אחר (דהיינו כשהמושג F חל על כמה אובייקטים או אף לא על אחד), אזי $x^{\wedge}(Fx) = x^{\wedge}(Fx)$, כלומר, ערך הפונקציה במקרה זה יהא טווח הערכים של הפונקציה F עצמה. (ראה 'חוקי יסוד' עמ' 50). יש לשים לב, כאמור, שזו פונקציה מסדר ראשון, ושכל מקרה פונקטור התיאור מוגדר כך שלביטוי המורכב ממנו יש הוראה (אחת ויחידה).

פרגה מעיר שיש דמיון רב בין פונקציה זו לבין התיאור המיידע שבשפה הטבעית; הוא אף מעיר שהפונקציה הזו יכולה להחליף את תווית היידוע בשפה טבעית. לטובת הגדרתו פרגה מעיר כאן שתי הערות חשובות. ראשית, הוא חוזר ומציין שכפי שתיאורים מיידעים מובנים בשפה הטבעית הם יכולים להיות רב-משמעיים ("השורש הריבועי של 2") או חסרי הוראה כלל ("השורש הריבועי הרציונלי של 2"), מה שנראה לו פגם חמור, שהצעתו מונעת. שנית, הוא מעיר שהצעתו נמנעת מקביעה שרירותית של הוראה לתיאור "כושל" שכזה. הנקודה המרכזית שהוא מעלה כאן היא שקביעה שרירותית של הוראה לתיאור מיידע (ולשם בכלל) תגרום לכך שלא יהיה קשר לוגי בינה לבין האופן שבו השם נבנה: האופן שבו מבינים תיאורים בשפה טבעית כרוך בעיקרון ש "ה- F הוא F " נתפס כעיקרון לוגי. קביעה שרירותית של הוראה לתיאור "כושל" תהא לקויה בכך שתפגע בעיקרון זה. ההגדרה המוצעת ב'חוקי יסוד' נמנעת, לטענתו, מליקוי זה ושומרת במידת-מה על האינטואיציה שעומדת ביסוד העיקרון הנדון (אמנם, רק במידת-מה שהרי גם הצעתו של פרגה כאן אינה משמרת את העיקרון במלואו: $Fx^{\wedge}(Fx)$ אינו עקרון תקף בתורתו). נראה לי שבכך פרגה מתקן הצעה קודמת שלו (ב-"על מובן והוראה" 375\41), בה אכן הציע קביעה "שרירותית" של הוראה במקרים הכושלים. התיקון הנוכחי הוא חשוב ומשמעותי ביותר, אך נראה שהוא נעלם מעיני פרשנים, החל מראסל, שהתלונן ב-"על הציון" על ה"שרירותיות" שבקביעת ההוראה בתורתו של פרגה, וכלה במלומדים בני זמננו (ראה למשל, לינסקי, עמ' 1-30). בדברים אלה איני בא לטעון שהצעתו המתוקנת של פרגה חפה מבעיית השרירותיות לחלוטין, אך חשוב לראות שהוא נתן דעתו לכך, והציע הצעה שראה בה את הקירוב הטוב ביותר להמנעות מקביעה שרירותית כזו. חשוב בהקשר זה להבין שטווח ערכים של פונקציה אינו נתון לנו סתם כקבוצה, אלא הוא מוגדר דרך הפונקציה (אף כשהוא "ריק"). ולכן, על מנת לקבוע את תנאי הזהות של טווח ערכים, זקוק היה פרגה לאקסיומה ה- V הבעייתית שלו. זהו פשר ההסתייגות "פחות או יותר" שסייגתי את ההסבר להגדרה של פרגה לעיל. דיון מפורט בעניין זה יסטה אותנו מהמסלול ואסתפק כאן בהערות אלה.

מנקודת המבט של פרגה, הקירוב הטוב ביותר שאפשר לתת לתורת התיאורים של ראסל הוא שהיא תופסת תיאורים מיידעים כפונקציות מהסוג השני (ב דלעיל). ואכן אופרטור התיאור (היוטא) של ראסל נראה על פניו כפונקטור מסדר שני (הפועל על פונקציות מסדר ראשון). ברם ברור שזה תיאור מטעה. שכן, אילו היה תיאור זה נכון לא היתה כל סיבה לראות בתיאורים מיידעים "סמלים לא שלמים" שהם חסרי משמעות כשלעצמם. הרי כל טעמה של תורת ראסל ושל הניתוח שהוא הציע מראים שזו מראית עין, שכן על פי תורה זו הביטוי המתקבל הוא חסר משמעות, ובוודאי שאינו מציין אובייקט. נראה אם כן שאין לראות בתורת ראסל תורה שעל פיה אופרטור התיאור מציין פונקציה מהסוג השני (ובוודאי שגם לא פונקציה מהסוג הראשון).

אנחנו מגיעים כאן ללב ליבה של השאלה שבמחלוקת בין פרגה לראסל ושל הקושי להבין את תורת ראסל: על פי הניתוח שהציע ראסל לפסוקים תיאוריים, הם ביסודם כימותים ישיים; לפיכך, עלינו להבינם כך שהם נסובים על אודות מושגים ולא על אודות אובייקטים; וזה עומד בניגוד לשכל הישר ולהבנתם המקובלת. האם ניתן להבין את תורת התיאורים של ראסל בצורה שתשמר את התובנה היסודית שפסוקים תיאוריים הם על אודות אובייקטים, למרות שאובייקטים אלו אינם מצוינים במפורש בפסוק? האם צודק פרגה בעמדתו ("ה"לוקאלית-לקסיקאלית"), שהדרך היחידה להבין את זה שפסוק תיאורי נסוב על אודות אובייקט (המתואר) היא בכך שהפסוק כולל מרכיב שמציין את האובייקט? בדברים שלהלן אציג את מה שנראה לי כמשמעות הפילוסופית העיקרית של תורת התיאורים של ראסל, שעל פיה התשובה לשאלות אלה היא שלילית, ושעל פיה תורת התיאורים של ראסל מציעה בפועל אלטרנטיבה מהפכנית לעמדה לוקאלית זו של פרגה.

מבנה לוגי ואינטנציונליות בתורת התיאורים של ראסל

את עיקר משמעותה של תורת התיאורים המיידעים של ראסל יש להבין כניתוח והסבר של "מכניזם" ההוראה התיאורית - של האופן שבו תיאורים מיידעים מאפשרים לנו לחשוב ולדבר על אודות האובייקטים המתוארים בהם. קל לטעות בהבנת דבר זה ורבים אכן טעו בו וסברו שכל משמעותה של תורת ראסל הוא בהצעה להמיר אופן דיבור אחד - פסוקים תיאוריים הכוללים תיאור מיידע - באופן דיבור אחר - פסוקים מכומתים ישיים. כך, במקום הפסוק "המלך של ירדן קרח" יבוא הפסוק "יש דבר אחד ויחיד שהוא מלך בירדן והוא קרח". המרה כזו, כפי שהראה ראסל, פותרת הרבה בעיות שהפסוק הראשון מעורר והדברים ידועים. במקרה הטוב, על פי גירסה זו, מהווה תורת ראסל העמדה (רדוקציה) של התייחסות תיאורית לאובייקטים על כימות "טהור" (כשבסופו של דבר מופיעים בטווח המכומת רק משתנים ופרדיקטים כלליים).

בדברי ראסל יש לא מעט שתומך בסברה זו. הוא דיבר על כך שהביטוי "המלך של ירדן" הוא חסר משמעות כשלעצמו (סמל לא שלם), שהמלך חוסיין אינו "מרכיב" של הפרופוזיציה שהפסוק מבטא (הדוגמאות שלו כמובן שונות) ושפרוצדורת ההמרה שהציע מאפשרת סילוק ("אלימינציה") של תיאורים מיידעים (וביטויים מציינים אחרים). עם כל זאת אני סבור שהבנה מעמיקה יותר של עמדתו מציגה תמונה שונה לחלוטין, על פיה, כאמור, מהווה תורת התיאורים שלו ניתוח של אופן ההתייחסות (והדיבור) התיאורי. זהו ניתוח פילוסופי המצביע על קשר מושגי חשוב בין יכולת ההתייחסות התיאורית לאובייקטים לבין הבנת הכימות; קשר זה אינו העמדה חד-כיוונית של האחד על השני ואינו סילוק מוחלט של האחד לטובת השני. ביסודו של דבר עומד ראסל, על פי הבנתי, על כך שפסוקים תיאוריים (במשמעותם הרגילה וכשהם אמיתיים) אכן נסובים על אודות האובייקטים המתוארים בהם, ותורת התיאורים שלו מציעה ניתוח לכך ומסבירה כיצד (מבחינה מושגית) זה מתבצע. כדי לראות דבר זה אל נכון יש לעמוד על כמה נקודות, שאסקור להלן בקיצור, ושלאורן תתחוויר לנו תמונה שונה באורח קיצוני מהתמונה הפרגיינית בדבר הקשר בין מבנה לוגי ליחס העל-אודות: פסוק תיאורי נסוב גם על אודות מה שאינו מצוין בו במפורש ומה שאינו מהווה מרכיב שלו; ומה שפסוק תיאורי נסוב על אודותיו אינו נקבע באופן "לוקאלי" על ידי שם מסוים או מובנו, אלא על ידי המבנה הלוגי של פסוק שלם.

ראסל החזיק בעמדה (אינטואיטיבית ומקובלת למדי) שכל פסוק משמעי נסוב על אודות משהו ושכונה זו היא פן מהותי של משמעותו. למרות שעיקרון זה אינו מנוסח אצלו (למיטב ידיעתי) בצורה הברורה והחדה שהייתי רוצה למצוא אותו, הרי הוא עומד ברקע עיקר מה שעשה בתחומים הנדונים באותה תקופה. ב'עקרונות המתמטיקה' (1903) למשל ראסל הבחין בין קטגוריות המכוננות את מה שהוא קורא "פרופוזיציה" (שזה אצל ראסל באותה תקופה מושג אונטולוגי, לא לשוני, למרות שהוא לא הקפיד והואשם - די בצדק - בכלבול בעניין): מונח (term) ואמירה או טענה (Assertion). בכל פרופוזיציה, הוא אומר יש טענה על אודות מונח (או כמה מונחים כשמדובר ביחס; ראה למשל עמ' 39, 44). את יחס הדנוטציה, שהוא לב לבו של הספר, מנהיג ראסל כיחס שאמור להסביר כיצד פרופוזיציה נסובה על אודות דברים שאינם מהווים מרכיבים ישירים שלה. ההסבר עומד על יחס לוגי מיוחד בין מושג מציין לבין אובייקט המהווה את הדנוטציה שלו. ומושג מציין מוגדר בספר כמושג שכשהוא כלול בפרופוזיציה (מהווה מרכיב שלה) הרי שהפרופוזיציה אינה נסובה על אודותיו, אלא על אודות האובייקט המהווה את הדנוטציה שלו באמצעות היחס הלוגי המיוחד הזה (עמ' 53).

מסכת הבעיות הנדונה והמושגים המופיעים בה הם פשוט חסרי מובן בלי לעמוד על מעמדה המרכזי של הבעיה האינטנציונלית ושל מושג העל-אודות. עם זאת, יש לציין שראסל הכיר ב'עקרונות' באפשרות של "תיאורים ריקים" (דהיינו, מושגים מציינים שאין שום אובייקט המהווה את הדנוטציה שלהם), אך דבריו בנושא זה הם קצרים וסתומים להפליא: על אודות מה נסובות פרופוזיציות הכוללות מושגים כאלה? הרי אין הן נסובות על אודות המושגים עצמם (על פי עצם ההגדרה של מושג מציין) וכן לא על הדנוטציה שלהם (שכן אין כזו). נמצא שפרופוזיציות אלו אינן נסובות על אודות כלום, וזה רעיון שנראה קשה לעיכול במסגרת הרעיונות של ראסל באותה תקופה. כוחם של דברים אלה יפה במיוחד לאור העובדה שיחס הדנוטציה נתפס על ידי ראסל ב'עקרונות' כיחס לוגי יסודי (פרימטיבי). איך אפשר להבין את הרעיון שמושג מציין הוא מושג המתייחס מכוח עצמו, וכפן מהותי לו, ביחס לוגי יסודי לאובייקט, יחד עם הרעיון שקיומו של אובייקט כזה היא שאלה אמפירית קונטינגנטית ושגם בהעדרו נשאר המושג המציין בעיצומו כמרכיב של הפרופוזיציה?¹²

סבך הבעיות הזה מותר בתורת התיאורים של 1905, שבה נעלמים לחלוטין המושגים המציינים של ה'עקרונות' והיחס הלוגי המיסתורי בינם לבין הדנוטציות שלהם. התורה החדשה אפשרה לראסל להחזיק בעיקרון העל-אודות באופן לא מסויג: כל פרופוזיציה היא על אודות דבר-מה - מרכיביה (וכאלה יש לה תמיד) - ופרופוזיציה תיאורית היא גם על אודות הדנוטציה של התיאור, כשיש כזו (על חשיבותו של עניין זה נעמוד להלן).¹³ אין לפי תפיסה זו מצב בו פרופוזיציה לא תהא על אודות כלום.

(ב) ההתכונות-לאובייקט של טענות תיאוריות

כאמור, טענות תיאוריות הן לא רק "על אודות משהו", אלא, באופן טיפוסי, על אודות אובייקטים - האובייקטים המתוארים בהן. "באופן טיפוסי" בא לומר כאן שכל נתפסות טענות תיאוריות ברגיל ובמקרים הפרדיגמטיים המהווים בסיס להבנתם. אין זאת אומרת שטענה תיאורית לא יכולה "להכשל" בכך, כשאינן אובייקט כפי המתואר בה, אך אפשרות כישלון כזה, והעובדה שהוא נתפס כך ככישלון, אינם מערערים את זה שטענות תיאוריות נתפסות באופן טיפוסי ובמקרים הפרדיגמטיים שלהם כמתייחסות לאובייקט

המתואר בהן וכנסובות על אודותיו. נקודה זו עומדת בניגוד לרבים מהפירושים לתורת ראסל (פירושים הנקראים לפעמים "אוניברסליסטיים"), שעל פיהם הניתוח הכמתי לטענות תיאוריות מחייב שאין לתפוס אותן כנסובות על אודות אובייקט ותפיסה כזו היא בוודאי לא חיונית להבנתן.¹⁴ אך פירושים אלה נראים לי מחטיאים את עיקר כוונתו של ראסל ומשמעות תורתו כניתוח היבט מהותי של היכולת ההוראתית שלנו. אציין כאן שלוש נקודות בהן מתבטאת אצל ראסל התפיסה של טענות תיאוריות כמתכוונות לאובייקט.

ראשית, יש לשים לב שתורת ראסל, כפי שמצביעה הכותרת של מאמרו, היא על הציון (On Denoting). בעיית הציון היתה, אצל ראסל, בעיית היכולת של פרופוזיציה ושל מחשבה (או פסוק) להיות על אודות אובייקטים, או דברים בעולם. לכן, מטרתה העיקרית של התיאוריה היתה לגלות ולבאר את המושגים והאופנים הכרוכים ביחס זה ומאפשרים אותו. הבעיה שהעסיקה את ראסל ב- "על הציון" היתה בראש ובראשונה האפשרות לבאר הוראה תיאורית מוצלחת: איך יכולה פרופוזיציה תיאורית להיות על אודות אובייקטים ולהתייחס לאובייקטים שאינם מרכיבים מידיים שלה? הפירוש האוניברסליסטי גורס שפרופוזיציות תיאוריות הן לאמיתו של דבר (ובניגוד למראית פני השטח שלהן) לא על אודות אובייקטים בכלל. אילו היה פירוש זה נכון כפירוש כללי לתורת ראסל (ולא רק במקרה זה או אחר) הרי שהיה שומט את הבסיס מעצם הבעיה שעליה באה התורה לענות. הפירוש האוניברסליסטי נאחז בהיבט חשוב ומעודד של תורת ראסל: זה שהיא איפשרה להסביר את משמעותם של פסוקים הכוללים תיאורים ריקים. איני מכחיש היבט חשוב זה, אך התרכזות מוגזמת בו עלולה להסיח דעתנו מעיקר עניינה ומשמעותה של התורה: הסבר האפשרות של הוראה תיאורית מוצלחת - של יכולתנו לחשוב על אודות אובייקטים באמצעות תיאורים. יש לזכור בהקשר זה שבסיומה של הצגת התורה ב- "על הציון" ראסל מגדיר את הדנוטציה של פסוק תיאורי. קשה היה להבין ולתת טעם לכל זה אילו באמת התכוון להפטר ממושג הדנוטציה ולהראות שהוא למעשה מראית עין של מבנה השטח של פסוקים, ושלמעשה פסוקים תיאוריים אינם מכוונים לדנוטציה כלשהי אלא הם פסוקים מכומתים רגילים.

שנית, יש לדקדק באופן שבו ראסל עצמו מציג את עיקר עניינו ואת המוטיבציה הפילוסופית של התורה. וכך הוא מציג זאת בפתח

מאמרו:

"אנו יודעים שמרכז המסה של מערכת השמש ברגע מסוים היא נקודה מסוימת, ויש באפשרותנו לאשר מספר פרופוזיציות על אודות נקודה זו; אך אין לנו היכרות ישירה עם נקודה זו, שידועה לנו רק על ידי תיאור. ההבחנה בין הכרות לבין ידיעה על אודות היא ההבחנה בין הדברים שנוכחים בפנינו ובין הדברים שעדיהם אנו מגיעים באמצעות ביטויים מציינים" ("על הציון" עמ' 41).

אמנם ראסל אינו מדבר כאן במונחי מושגים מציינים (במו ב'עקרונות') אלא במונחי ביטויים מציינים, אך הוא דבק במרכיב חשוב של הרעיון הישן - שבאמצעות אלה אנו מגיעים עדי הדברים עצמם, (למרות שאלה אינם מרכיבים של הפרופוזיציה). בהמשך ראסל כותב:

"אין לנו בהכרח היכרות עם האובייקטים המצוינים על ידי ביטויים [מציינים]...לפיכך, מה שאנו יודעים על אודות [רחות אחרים] מושג באמצעות ציון. כל חשיבה מתחילה בהיכרות; אבל היא מצליחה לחשוב על אודות דברים רבים שאיתם אין לנו כל הכרות" (שם, 42).

יכולת זו והיבט זה של מחשבתנו הם מה שראסל רצה להסביר במאמר - את הצלחת יכולת החשיבה התיאורית שלנו ויכולת ההתייחסות שלנו לאובייקטים מתוארים.

שלישית, פן אפיסטמי מרכזי של אותו עניין הפך ליסוד האפיסטמולוגיה של ראסל - זוהי ההבחנה שבין ידיעה שבהיכרות לבין ידיעה שבתיאור. המושג של ידיעה שבתיאור הוא אצל ראסל מושג של ידיעת אובייקטים - את האובייקט המתואר אנו יודעים בידיעה שבתיאור וזאת למרות שניתוח הידיעה הזו נעשה במסגרת תורת התיאורים ו"התרגום" שהיא מציעה לפסוקי תיאור במונחי פסוקים מכומתים ישיים. מכאן, שאת תורת התיאורים עצמה אין להבין באופן שמבטל את האופי האובייקטואלי של תיאור ושל ידיעה שבתיאור. לא אפרט כאן, שכן הרחבתי בעניין זה ובמשמעותו במקום אחר.¹⁵

(ג) אינטנציונליות "מרחוק"

לעיל עמדנו על העיקרון הפרגייני שעל פיו פסוק נסוב רק על מה שמצוין בו במפורש, או במילים אחרות, מה שמהווה הוראה של שם המופיע בו. אם, לצורך הנוחות הטרימינולוגית, נקרא להוראה כזו, מרכיב של הפסוק, הרי שהעיקרון אומר שפסוק יכול להיות נסוב רק על אודות מרכיביו. היבט חשוב של עמדת ראסל על פי הפירוש המוצע כאן הוא שהיא דחתה עיקרון זה. פסוק תיאורי (או פרופוזיציה, או טענה - לא אדקדק כאן בהבחנה) יכול שיהיה נסוב על אודות אובייקט "חיצוני" לו - אובייקט שאינו אחד ממרכיביו. שכן, נזכיר, פסוק תיאורי לעולם אינו כולל את ה"דנוטציה" שלו - את האובייקט המתואר בו - כאחד ממרכיביו הישירים, אך במקרה הפרדיגמטי - כשיש לו דנוטציה - הוא נסוב על אודותיה. עמדת ראסל כאן שונה לא רק מעמדתו של פרגה. קשה לי להצביע על תורה קודמת ל"על הציון" שבה יש ביטוי מפורש לעמדה שפסוק (או פרופוזיציה) יכולים להיות על אודות אובייקט חיצוני, שאינו מרכיב של הפסוק (או הפרופוזיציה) או שאינו מצוין במפורש על ידי מרכיב כזה.

עמדת ראסל בשאלה זו ב'עקרונות' אינה ברורה וחד משמעית. רבים חשבו שגם ב'עקרונות' האובייקט המהווה את הדנוטציה של מושג מצוין הוא חיצוני לפרופוזיציה ואינו מרכיב שלה. הילטון (1992), לדוגמא, הדגיש נקודה זו והפכה לאחד מיסודות שיטתו של ראסל (בכך שהיא מאפשרת לתפוס ולהשוב על שלמים אינסופיים, שככאלה אינם מרכיבים של פרופוזיציות סופיות) ושל התזה ההיסטורית שהילטון מציג בספרו. אך אני סבור שזו טענה מפקפקת. למיטב ידיעתי ראסל לא אומר זאת בשום מקום בספרו. ויש כמה מקומות שהוא אומר ממש ההיפך. כך, לגבי פרופוזיציה כמו "סוקרטס הוא אדם", הוא כתב שהיא כוללת שלושה מרכיבים - מונח (סוקרטס), יחס (כנראה, פרדיקציה), והאובייקט (ה"דיסיונקציה") המהווה את הדנוטציה של המושג המצוין "אדם" ('עקרונות' 54; ראה גם עמ' 44, 46, 47; אני מודה לתלמידי יואל קצב שהעירני על מקומות אלו). הפירוש הישיר והפשוט למקומות אלו הוא שהדנוטציה - האובייקט המצוין - כן כלול בפרופוזיציה כמרכיב. אך זו עמדה מוקשה ויתכן שראסל לא היה לגמרי בהיר בנקודה זו ב'עקרונות', מה שאולי היווה, יותר מאוחר, את אחד מטעמיו לזנוח את התורה הזו ולפתח במקומה את תורת התיאורים של "על הציון".

(ד) אינטנציונליות ומבנה לוגי

הנקודה, שהיא אולי החשובה מכל, היא שתורת התיאורים של ראסל מציגה עמדה שעל פיה הדנוטציה של פסוק - מה שהפסוק נסוב על אודותיו (כשיש לו דנוטציה) - אינו נקבע רק על ידי פן "לוקאלי" של מרכיב זה או אחר בפרופוזיציה המבוטאת בפסוק, אלא על ידי המבנה הלוגי של הפרופוזיציה כולה. וגם בעניין זה יש לפנינו תפנית מהפכנית ביחס לעמדתו של פרגה ולמעשה ביחס לכל תפיסת הוראה קודמת הידועה לי. על פי תפיסת פרגה, כפי שראינו לעיל, הרי שההוראה של ביטוי ומה שפסוק נסוב על אודותיו נקבעים באופן "לוקאלי-לקסיקאלי", על ידי פן של הביטוי עצמו, דהיינו - מובנו. היבטים "גלובליים" של הפסוק כולו, כמו המבנה הלוגי שלו, אינם משחקים כאן כל תפקיד. בתורת התיאורים של ראסל, לעומת זאת, הדנוטציה, מה שעל אודותיו הפסוק נסוב, נקבע לא על ידי גורם לוקאלי זה או אחר אלא על ידי המבנה הלוגי של הפסוק בכללו. המבנה הלוגי, על פי תפיסה זו, הופך לבעל משמעות מרכזית בקביעת המבנה האינטנציונלי של הפסוק וביכולת ההוראה, ההתכוונות האובייקטואלית וההתייחסות לדברים בעולם שעל אודותם אנו חושבים, יודעים ומדברים.

(v) פרדיקאציה

אחת הבעיות שהעסיקו הן את פרגה והן את ראסל נוגעת להבהרת טיבן של פרופוזיציות (או מחשבות) כישים מורכבים. באופן יותר ספציפי הבעיה ניתפסה כבעית האחדות של הפרופוזיציה - מה שנקרא לפעמים בעית ה"דבק הפרופוזיציוני": מהו שמאחד את האלמנטים השונים בפרופוזיציה לכדי ישות אחת ומהו שקובע את ייחודה של הפרופוזיציה לעומת ישים מורכבים אחרים? פרגה טיפל בשאלה זו במסגרת הבחנתו החותכת בין אובייקטים - שהם ישים רוויים ושלמים - לבין מושגים ופונקציות, שהם באופן מהותי לא-שלמים ובלתי רוויים (ungesaettigt). מושגים, על פי תפיסתו, בהיותם בלתי רוויים במהותם, הם נושאי הכוח הפרדיקטיבי - הם פרדיקטיביים במהותם, ותכונה זו היא שמעניקה את האחדות המיוחדת של הפרופוזיציה כשהם מוחלים על אובייקטים. עם כל ההבדלים החשובים, עמדת ראסל ב'עקרונות' היתה דומה. כפי שכבר ציינו, הוא הסביר את טיבעה המיוחד של הפרופוזיציה במונחי ההבחנה בין שני סוגי ישים המרכיבים אותה: "קביעה" (assertion) ו"מונח" (term). את הכוח הפרדיקטיבי של הפרופוזיציה הוא ייחס לקביעה שהיא כוללת. (אני משתמש ב"פרדיקציה" במובן רחב הכולל יחסים מרובי מקומות). לשתי העמדות משותף עיקרון יסודי - שה"דבק הפרופוזיציוני" המאחד את האלמנטים של הפרופוזיציה לכדי אחדות, והכוח הטעינתי והפרדיקטיבי של הפרופוזיציה, שהוא המייחד אותה מיתר הישים המורכבים, מיוחסים למרכיב מסוים של הפרופוזיציה.

תמונה זו על טיבה של הפרופוזיציה נשברת לחלוטין בתורה החדשה של "על הציון". בתורה זו ראסל גרס שכל המרכיבים של פרופוזיציה (תיאורית, למשל) הם אובייקטים, בין אם אובייקטים פרטיקולריים המהווים את משמעותם של שמות פרטיים, ובין אם אובייקטים אוניברסליים המהווים את משמעותם של פרדיקטים ושמות כלליים. הדבק הפרופוזיציוני והכוח הפרדיקטיבי אינם מיוחסים כאן לשום אובייקט או מרכיב של הפרופוזיציה אלא למבנה הלוגי של הפרופוזיציה כולה. זוהי תפיסה מהפכנית לגבי עצם טיבה של הפרופוזיציה ומאפייניה העיקריים, לא פחות מאשר לגבי מעמדה המטאפיסי של הלוגיקה. כשעוסקים בפרופוזיציה אטומית פשוטה קצת קשה לעמוד על נקודה זו, אך היא מתגלה בבירור ובמלוא עוצמתה כשמדובר בפרופוזיציה תיאורית או מכומתת. אולם, כפי

שיוגנטיין ראה מאוחר יותר בבהירות רבה וכפי שהוא הטעים בטרקטטוס (אשר בו הודגשה נקודה זו במלוא קיצוניותה), הרי שהכרה זו חלה על כל פרופוזיציה, גם על פרופוזיציה אטומית פשוטה.

לאור דברים אלה ניטיב להבין, אני מקווה, את שאמרתי קודם על משמעותה הכוללת של תורת התיאורים של ראסל: זוהי תורה המנתחת ומבארת את יכולת ההוראה התיאורית במונחי תורת הכימות והמבנה הלוגי של פסוק מכומת. אפשר היה, אולי, לראות את הפרוצדורה שהציע ראסל כתורה המעמידה את ההוראה התיאורית על הכימות, בצורה שמציגה את עצם המושג של הוראה תיאורית כמושג מיותר ומטעה. אך, כפי שניסיתי להראות, לא כך ראה ראסל את הדברים. ככל שהדבר נוגע לשחזור המניעים וההשתמעויות הפילוסופיות העמוקות שמאחרי תורת התיאורים כפי שראסל תפסה, הרי שאין התורה מבטלת ומיתרת את המושג של הוראה תיאורית; להפך היא עומדת על חשיבותו ומרכזיותו, תוך שהיא מבארת ומנתחת אותו במונחי תורת הכימות. תורת התיאורים של ראסל, על פי פירושו זה, אינה קובעת קשר של העמדה חד כיוונית של הוראה תיאורית על תורת הכימות, אלא חושפת (אם היא נכונה) קשר מושגי הדדי ביניהם.

בתחילת דברי טענתי שהמחלוקת בין פרגה לראסל בנוגע לתיאורים מיידיעים נוגעת בשאלות עקרוניות בפילוסופיה, שבמרכזן, שאלת טיב הקשר בין מבנה לוגי למבנה האינטנציונלי של פסוקים. ראינו שלפרגה היו למעשה כל התובנות לגבי תיאורים מיידיעים וכל הכלים הלוגיים הדרושים לבניית תורה כדוגמת תורת ראסל: מבחינת התובנות הללו ומבחינה לוגית "טהורה" מהווה תורת ראסל הישג ושינוי צנועים למדי ביחס למה שכבר פיתח פרגה בנושא זה. יתר על כן, תורת ראסל, כפי שראינו, אינה חפה מאי בהירויות ומהצעת עמדה שאפשר להתווכח על עצם הקוהרנטיות שלה: היא נעה בתחום דק, עדין ומעורפל למדי שבין תפיסת פרופוזיציות תיאוריות כמכוננות-אובייקט מצד אחד, ובין תפיסתן ככימותים "אוניברסליסטיים" מצד שני; בין תפיסתן כנסובות על אודות אובייקטים מצד אחד, ובין תפיסתן כנסובות על אודות מושגים ופונקציות בלבד מצד שני; בין תפיסת התיאוריה כהצעת אלימינציה רדוקטיבית מצד אחד, ובין תפיסתה כניתוח ובאור מושגי מצד שני. ייתכן שגם החתירה של פרגה לבהירות קיצונית מנעה ממנו מלקבל עמדה אמביוולנטית שכזו. תורת ראסל, על פי הפירוש שהצעתי, אינה חפה מאמביוולנטיות ועירפול מסוים, אך נדמה לי שזו דווקא אמביוולנטיות פוריה שמבטאת את הקשר ההדדי שבין יכולת ההוראה התיאורית על אובייקט לבין הבנת מושגי הכימות. קשר זה הוא דו-כיווני והוא אינו מתמצא בהעמדת הוראה תיאורית על כימות. מעבר לכל זה, הרי שתורת התיאורים, כשהיא מובנת אל נכון, מערערת על כמה מתפיסות היסוד של פרגה בנוגע למבנה האינטנציונלי של טענות (ומחשבות) ולמה שקובע אותו. בעניינים אלה דווקא חידשה תורת התיאורים של ראסל את החידושים המפליגים והמשמעותיים ביותר שלה: ה"אינטנציונליות מרחוק" וקביעת מה שעל אודותיו פסוק נסוב מכוח המבנה הלוגי של הפסוק בכללו.

לטענה זו, שמה שעל אודותיו פסוק תיאורי נסוב נקבע מכוח המבנה הלוגי של הפסוק כולו, יש משמעות פילוסופית מרחיקת לכת.

אעמוד כאן על שני הבטים מרכזיים שלה.

(1) תפיסה זו תואמת את המשמעות הפילוסופית הרדיקלית של עיקרון ההקשר של פרגה, ושל הראשוניות של פסוקים שלמים בהבנת במושגים היסודיים של תורת משמעות. על פי עקרונות אלה המשמעות של ביטוי נקבעת במסגרת מעמדו בפסוק שלם בו הוא מופיע

והיא, למעשה, תרומתו של הביטוי למשמעות הפסוק כולו (כוחם של דברים אלה, במשנתו של פרגה, יפה הן לגבי ההוראה והן לגבי המובן). מבנה לוגי של פסוק הוא תכונה "גלובלית", פרופוזיציונלית, של הפסוק. התפיסה שמה שעל אודותיו פסוק נסוב נקבע מכוח תכונה פרופוזיציונלית כזו משתלבת באופן קוהרנטי בתפיסה הכללית הרואה בפסוק השלם ובתכונות פרופוזיציונליות את הבסיס להבהרת מושגי היסוד בתורת משמעות.

(2) הטענה הנדונה מאפשרת גם להסביר את הבעיות המתעוררות מקיומם של שמות (ותיאורים) "ריקים", בצורה עדיפה ומשכנעת יותר מחלופותיה.

(א) ראינו לעיל שבעיית התיאורים הריקים נשאת ללא מענה משיבוע רצון ב'עקרונות'. שם ראסל החזיק בשלוש טענות שקשה ליישב ביניהן: האחת היא שהשאלה אם יש אובייקט שעל אודותיו פרופוזיציה תיאורית נסובה נקבעת על ידי הקשר (היחס) בין מושג מציין המופיע בפרופוזיציה לבין האובייקט המתואר המהווה את הדנוטציה שלו. השניה, היא שקשר זה הוא קשר לוגי פרימיטיבי. אין לו שום באור במסגרת תורת ראסל בעקרונות והוא מוצג שם כאחד היסודות הפרימיטיביים של הלוגיקה. הטענה השלישית היא שלפעמים המושג המציין אינו מציין דבר, שכן אין אובייקט שאותו הוא מציין; עובדה זו היא בדרך כלל (חוץ מאשר בהקשרים מתמטיים) עובדה אמפירית קונטינגנטית.

קשה לראות, כפי שציינתי, כיצד אפשר להגן על שלוש הטענות, ובמיוחד השתיים האחרונות, ביחד: אם הקשר בין מושג מציין לדנוטציה שלו הוא יחס לוגי פרימיטיבי, כיצד ייתכן שקיומו של יחס זה במקרה נתון הוא שאלה אמפירית-קונטינגנטית? ב. בעיה זו, כפי שראינו לעיל, חמורה גם במשנתו של פרגה. ה"עובדה", שישנם שמות בעלי מובן אך חסרי הוראה נראתה לפרגה פגם בשפה הטבעית, שספק אם יש לו באור קוהרנטי, לפחות אם מדובר בשימוש רציני בשם במסגרת טעינת טענות. בשפה לוגית, מקפיד פרגה לטעון, לכל ביטוי משמעי יש הוראה. כך כל אימת שאנו עוסקים בטענות של ממש שהן אמיתיות או שקריות ובמחשבות של ממש שטענות אלו מבטאות. לא תמיד, אומר פרגה, זה ענייננו. לפעמים איננו מעונינים בטענות ובמחשבות של ממש אלא במעין טענות ובמעין מחשבות (Scheinsaetzen, Scheingedanken) וכו', והשוה 'עזובן' 241-141/130). יש לציין שבכל ההקשרים בהם פרגה מדבר על שמות חסרי הוראה הוא טורח להדגיש שמדובר בהקשרים פואטיים, פיקציונליים ובאופן כללי, באמנות ולא בידע ובמדע. פרגה חשב שהאמנות היא סובייקטיבית במהותה. מחשבות וטענות של ממש הן אצל פרגה אובייקטיביים במהותם, ולכן טענות ומחשבות בהקשרים אומנותיים אינם יכולים להיתפס בשיטתו כטענות ומחשבות "ממש", בעלות מעמד אובייקטיבי וטעינה לאמת, אלא כמה שהוא לכל היותר דמוי מחשבה וטענה, "מעין" מחשבה.

(ג) כל זה שונה לחלוטין בתורת התיאורים של ראסל שבה קביעת הדנוטציה של התיאור ומה שעל אודותיו נסוב הפסוק התיאורי נקבעים על ידי המבנה הלוגי של הפסוק בכללו ולא על ידי שום גורם לוקאלי-לקסיקאלי. עמדה כזו לא מתחייבת ולא צריכה להתחייב לכך שמשמעותו של כל ביטוי (ובכלל זה תיאור מיידע, או כל ביטוי דנוטטיבי אחר) ומה שעל אודותיו הפסוק נסוב יהיו תלויים בקיומו של האובייקט המתואר (או של הדנוטציה), שכן מרכיבי המבנה הלוגי הם אכן בעלי משמעות (הוראה) מכוח קיומם של הדברים שמהווים את משמעותם. אולם המבנה הלוגי עצמו יכול לקבוע אובייקט כמה שעל אודותיו הפסוק נסוב, מבלי שקיום אובייקט זה יתנה את אפשרות הבנתו או תפיסתו של המבנה. המבנה הלוגי הוא, מבחינה זו, תכונה פרופוזיציונלית (של הפסוק כולו); והוא נתפס ומובן

ככזה בין שהוא "מצליח" בקביעת הדנוטציה (כשיש אובייקט המספק את התיאור) ובין שלא, בדיוק כשם שהוא נתפס ככזה בין שהפסוק אמיתי ובין שהוא שקרי. מבנה לוגי של פסוק הוא היבט מהותי בקביעת אמיתותו או שקרותו של פסוק, אך הוא מובן ככזה בלי תלות בשאלה אם הפסוק אמיתי.

שבירת התפיסה הקודמת, שהוראה ומה שעל אודותיו פסוק נסוב, נקבעת רק על ידי גורמים לוקאליים-לקסיקליים, והמרתה בתפיסה של תורת התיאורים החדשה, שעל פיה היא נקבעת גם מכוח המבנה הלוגי של הפסוק כולו, אינה רק חידוש גדול, ואינה רק חידוש שעומד בהתאמה מרשימה עם התפיסה שביסוד עיקרון ההקשר, אלא היא גם מאפשרת את הגישה החדשה שהציע ראסל להבנתם של פסוקים הכוללים ביטויים ריקים.

אסיים בשתי הערות פרדוקסליות במקצת מבחינת מעמדה ההיסטורי של תורת התיאורים של ראסל, אותן אציג בקיצור נמרץ כהערות פרוגרמטיות, הדורשות פיתוח נפרד. האחת, נרמזה למעשה בדברים שלעיל, דהיינו, שדווקא הפן המרכזי של תורת ראסל שהדגשתי לעיל בכיוון אנטי-פרגמי - קביעת ההוראה מכוח מבנה לוגי שהוא תכונה גלובלית של הפסוק בכללו - נראה עומד בהתאמה לעיקרון המכונן של כל תורת המשמעות של... פרגה: עיקרון ההקשר. שהרי בעיקרו של דבר הדרישה של עיקרון ההקשר של פרגה ושל הראשוניות של פסוקים הנגזרת ממנו, שאת המשמעות של כל ביטוי יש להעמיד על התרומה שהביטוי תורם למשמעות הפסוקים שהוא מופיע בהם, יכולה להתפרש, בהכללה מסוימת, כדרישה לכונן את כל המושגים היסודיים של תורת המשמעות - ובכלל זה את מושג העל-אודות וקביעת ההוראה - על מושגים פרופוזיציונליים. המבנה הלוגי של פסוק שלם הוא מושג פרופוזיציונלי כזה. במקומות אחרים ניסיתי להראות שמושגי המפתח של תורת ההוראה של פרגה ואילווצים מכוננים של מושג המובן שלו ניתנים לביסוס (ואף דורשים ביסוס) על יסוד מושג העל-אודות. כמו כן הדגשתי שאחד מיתרונותיה של גישה זו הוא אופיו הפרופוזיציונלי של מושג העל-אודות (הרי פסוק שלם הוא על אודות אובייקט). מבחינה זו בתורת התיאורים של ראסל כפי שהצגתי כאן יש צעד מכריע נוסף בכיוון זה: עצם קביעת ההוראה (לפחות בנוגע להוראה תיאורית) נקבע מכוח תכונה פרופוזיציונית מובהקת - המבנה הלוגי של פסוק שלם. אין זה המקום להאריך בעניין, אך אל נא תקל נקודה זו בעיני הקורא, שהרי היא נוגעת באחד ממוקדי המתיחות הגדולים והעמוקים ביותר בכלל הגותו של פרגה: האופי ה"לוקאלי" של תורת המובן שלו (כשלכל ביטוי יש מובן הקובע את הוראתו) מכאן, ועיקרון ההקשר והראשוניות של הפסוק השלם מכאן.

ההערה השניה נוגעת לקאנט. מהרבה בחינות היה ראסל פילוסוף אנטי-קאנטיאני ומחיה מובהק של האמפיריציזם הבריטי הקלסי. אולם אם יש ממש בדברים דלעיל לגבי הקשר שקבע בין המבנה הלוגי לבין המבנה האינטנציונלי של פסוק ולגבי החידוש המהפכני הגדול שיש כאן ביחס לפרגה, הרי שתורת התיאורים של ראסל יכולה להתפרש כהחיאה וכהנהרה נכבדת לאחד הרעיונות הסתומים של קאנט - שהוראה אובייקטיבית (התכוונות המחשבה והתייחסותה לאובייקטים בעולם) היא פונקציה של הקטגוריות של הלוגיקה. קשה מאוד להבין למה בדיוק התכוון קאנט בדוקטרינה סתומה זו ורבו לה הפירושים. אך עמדת ראסל כפי שהוצגה לעיל דווקא מבארת ותומכת בדוקטרינה זו: הוראה תיאורית, כמקרה של הוראה אובייקטואלית, נקבעת מכוח המושגים היסודיים של תורת הכימות והמבנה הלוגי של פרופוזיציה מכומתת. דווקא פרגה, שמהרבה בחינות היה קאנטי מובהק, נראה בעיניי זה רחוק מקאנט הרבה יותר מראסל.

הערות

1. ראה סקירה אצל לינסקי 1977; ניל 1990, פרק 2.
2. במקומות רבים פרגה כותב כאילו הוא מכיר במחשבות (ובפסוקים המבטאים אותם) שהם חסרי הוראה - ערך אמת, בהיותם כוללים מרכיבים בעלי מובן וחסרי הוראה. ראה "על מובן והוראה" 372/36; 'עוזבון' 133/122; 208-10/191-4; 219/198; 243/225; 'התכתבות' 80; 165. לפי זה נראה לכאורה שקיומן של מחשבות ואפשרות תפיסתן אינן תלויות בקיום ההוראה וערך האמת שלהם ושל מרכיביהם. ברם, יש לשים לב שבכל המקומות באלה פרגה מדגיש שבמקרים אלו אין לנו עסק עם הכרה, ידע או שימוש "מדעי", אלא עם שימושים וצרכים פואטיים או אומנותיים. זונראית עמדה מוזרה ומבולבלת: כאילו אמרנו ששאלת האמת וההוראה אינה שייכת לעצם מהותה של המחשבה ואפשרות קיומה ותפיסתה, אלא רק לצורך ולשימוש שאנו עושים בה. לדעתי לחא זו היתה דעתו של פרגה לאמיתה: שאלת האמת וההוראה היא עניין לעצם מהותה של מחשבה ואפשרות קיומה. מחשבה נעדרת ערך אמת היא לפי זה מושג לא קוהרנטי; ומה שנראה ככזו אינה ממש מחשבה, אלא "מעין" מחשבה, או מחשבה למראית עין. הרחבתי על כך בפרק 3 בספרי, 1996.
3. בספרי הנ"ל (ראה הערה קודמת) עמדתי על כך שבכל המקומות בהם פרגה מדבר על שמות חסרי הוראה בשפה טבעית הוא מדגיש שמדובר בהקשרים "אומנותיים" 0סיפור, אגדה, שיר וכיו"ב) ושעל פי תפיסתו, פסוקים בהקשרים אומנותיים כאלה אינם מבטאים בדרך כלל מחשבות של ממש. לא ארחיב בעניין זה כאן.
4. ראה בעניין זה מאמרי 1984 א.
5. ראה ניל, 1990 עמ' 1-20. אמנם ניל מדבר שם על ביטויים שאינם "מורים ממש" (genuine referring), ולא על סמלים לא שלמים, אך הוא מציג זאת בהקשר לסיכום תורתו של ראסל שראה בביטויים אלה סמלים לא שלמים.
6. עמדתו השקולה של פרגה היא שמילות הכימות - מילים כמו "כל" בפסוק "כל היונקים חיים ביבשה" - מציינות יחס (מסדר שני) בין מושגים במקרה זה למשל, שהמושג 'יונק' כפוף למושג 'חי ביבשה'. פרגה מבטא זאת לעתים באומרו שמלים אלה, למרות שנראה לכאורה שהן מוצמדות לנושא, או שייכות לנושא, הרי שלמעשה, מבחינה לוגית, הן שייכות לפרדיקאט (ראה, למשל, "אובייקט ומושג" עמ' 198/48 וראה גם דבריו ב'עוזבון' עמ' 120. אמנם במקום אחד ב'כתב מושגים' פרגה כותב בניסוח קרוב לזה של תורת הסמלים הלא-שלמים של ראסל: בפסוק "כל מספר שלם חיובי ניתן לייצוג על ידי ארבעה ריבויים", הביטוי "כל מספר שלם חיובי", כותב פרגה, הוא חסר משמעות כשלעצמו (אינו מצייין שום אידיאה כניסוחו של פרגה שם), אך הוא שואב את משמעותו מהמשפט כולו (סעיף 9 עמ' 17/14). יש לזכור שבחיבור זה עוד לא היתה לפרגה ההבחנה הברורה בין מובן להוראה, ולא תפיסת עיקרון ההקשר שהפכו יותר מאוחר ליסוד תורת המשמעות שלו. כמו כן יש לציין שלומר שהביטוי "שואב את משמעותו" מהפסוק אינו בדיוק הרעיון של תורת ראסל על סמלים לא-שלמים. בכל מקרה נראה לי שדברי פרגה כאן הם ניסוח לא מוצלח שהביטוי "כל מספר שלם חיובי" אינה יחידה לוגית של הפסוק בניסוחו הנכון. עניין זה עולה בבירור לא רק לאור השקפתו הבוגרת של פרגה אלא כבר בדבריו בסעיף 11 בחיבור הנדון, בדברים בהם הוא מסביר את סימן הכלליות שלו הדורשים הבחנה חותכת בין סימן הכלליות המתאים למילה "כל", החל על

תוכן פסוקי שלם (והמבוטא על ידי אות גרמנית - משתנה קשור) לבין תנאי התוכן - במקרה שלנו: להיות מספר חיובי שלם - המבוטאים על ידי פרדיקאטים בתוך הפסוק.

7. צריך כמובן להבחין כאן בין מובן להוראה, אך ברמה הכללית שבה אנו עוסקים העיקרון נכון בשניהם ולכן אין כאן נזק ממשי בדיבור המוכלל והלא-מובחן על "משמעות".

8. פרגה זן בדוגמה דומה לזו ב"מבוא ללוגיקה" 'עיצובן' 203\187. הדוגמה שלו: "ישו המיר כמה אנשים לתורתו".

9. ראה בעניין זה פרק 8 בספרי 1996.

10. הרחבתי על כך בפרק 7 בספרי הנ"ל; ראה גם מאמרי 1984 ב.

11. ולא של אובייקט וראה בעניין זה 'יסודות' סביב סעיף 56; ההקדמה ל'חוקי יסוד'; 'עיצובן', 274\254 ובמקומות רבים אחרים, וכן ספרי הנ"ל פרק 7.

12. שתי נקודות אלה נעלמו, נדמה לי מעיניו של פיטר הילטון שטען, בספרו על ראסל, שתורת המושגים המציינים של ה'עקרונות' מספקת

הסבר סביר לבעיית התיאורים הריקים, למרות שראסל עצמו אולי לא ראה זאת באותה תקופה. ראה הילטון 1992, עמ' 73, 427.

13. זאת, בניגוד לעמדת ניל שגורס שמכך שתיאורים אינם ביטויים מציינים ממש נובע שפרופוזיציה תיאורית אף פעם אינה נסובה על אודות הדנוציה של התיאור, אף כשיש כזו. ראה ניל 1990 עמ' 21-22.

14. ראה למשל, לינסקי 1977; בלקבורן 1984, עמ' ; ניל 1992 פרק 2.

15. ראה מאמרי 1978 עמ' 268-283; וכן מאמר 1990,

ביבליוגרפיה

כתבי פרגה

1. 'כתב מושגים', Begriffsschrift, 1879 (English translation in van Heijenoort, ed. From Frege To Godel, Harvard,

2. 'חוקי יסוד'. The Basic Laws of Arithmetic (English translation, vol. 1.; M. Furth) California Univ. Press, 1964.

3. 'יסודות': The Foundations of Arithmetic (English transl. by J. Austin), Blackwell, 1950.

4. 'כתבים' Translations From the Philosophical Writings of Frege, (edited and translated by P. Geach & M. Black), Basil Blackwell, 1952.

5. 'עיצובן': Posthumous Writings, (translated by Long and Nachgelassene Schriften (edited by Hermes et al.) White).

6. 'התכתבות': Philosophical and Mathematical Correspondance of Frege, (McGuinness and Kaal, eds.) Chicago, 1980.

7. "אובייקט ומושג": Function, Bedeutung und Begriff (G. Patzig, "Begriff und Gegenstand", 1892, reprinted in: ed.). English translation in pp. 42-55, 'כתבים'.

G. Patzig ed.). (Function, Bedeutung und Begriff : "Über Sinn und Bedeutung", 1892, reprinted in: "על מובן והוראה" 8. English translation in , pp. 56-78. כתבים' , pp. 56-78.

תרגום לעברית (ג. ברעלי): "על מובן והוראה", עיון, 33 (1984) 364-382.

כתבי ראסל

The Principles of Mathematics, Routledge, 1903. 'עקרונות': 1.

: "On Denoting", Mind, 1905, reprinted in Logic and Knowledge (R. Marsh, ed.), Allan Unwin, 1956. "על הצייון" 2.

Principia Mathematica, (with A.N. Whitehead), Cambr. Univ. Pr., 1910-13. 'פרינקיפיה': 3.

מחברים אחרים

Bar-Elli, G.:

The Sense of Reference - Intentionality in Frege, De Gruyter, 1996. 1.

"Acquaintance, Knowledge and Description in Russell", Russell, vol 9\2, 1990, 133-157. 2.

"מושג העל-אודות אצל פרגה", עיון, 33 (1984) 434-453. 3.

"ידיעה שבתיאור - ראסל", עיון, 28 (1978) 268-283. 4.

"על מהותה של הלוגיקה על פי פרגה המוקדם", עיון, 33 (1984) 403-413. 5.

Blackburn S. 1984: Spreading the Word, Oxford Univ. Press, 1984.

Dummett, M.:

Frege - The Philosophy of Language, Duckworth, 1972. 1972: .1

1981: The Interpretation of Frege, Duckworth, 1981. 2.

Hylton, P. 1992: Russell, Idealism and the Rise of Analytic Philosophy, Oxford, 1992.

Linsky, L. 1977: Names and Descriptions, Chicago, 1977.

Neale, S. 1990 : Descriptions, MIT, 1990.